

ARDI LIIVESEST JA LIIVESE AJAST

Vaapo Vaher. Imelaps, kellest ei saanud geeniust. Esseistlik monograafia Ardi Liivesest. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007. 463 lk.

Harva, kui Eestis on ilmunud mõnest kirjanikust, ammuigi siis dramaturgist, nii mahukat monograafiat kui Vaapo Vaheri Liivese-käsitlus. Lugesin selle küll kohe huviga läbi, aga retsenseerimiseni pole mitmesuguste subjektiivsete ja objektiivsete takistuste tõttu varem jõudnud. Tehtagu seda siiski tagantjärelegi, sest nüüdseks on teost nii mõnedki (Andrus Kivirähk, Rein Veidemann, Jan Kaus, Ilmar Palli, Tõnu Kaalep jt) juba käsitlenud ja arvestada saab ka raamatu retseptiooni.

Uurimuse saatesõnas „Hakatusesks” seab Vaapo Vaher endale teatavad sihid: „Kirjanduslugu ei allu arengule, seaduspärale, Marxile, Darwinile, Kristusele ega Kristevale. Kirjanduslugu on saatuste kaos, ajastute ilu ja ilgus, juhuste pörkumine, õnnemäng, mis ei vaja analüüsi, vaid deskriptsiooni” (lk 5). Ja veel: „Eelistatud on kollaaži, sadu ajastumärke, luulekatkeid, operetilugu, vilksatavaid isiksusi, arvamusi ja arvustusi, päevikupihtimusi, koosolekute protokolle. Peategelane Ardi Liives on hetketi hoopis kõrvaltegelane” (lk 5). Seda asjaolu nimetab Rein Veidemann Vaheri „põlguseks kirjandusteadlaste aadressil”, kuid pareerib ka kohe, et monograafia sisaldab 1341 allikaviidet, mis räägib pigem kirjandusteadusliku töö reeglite korrektsest järgimisest (Postimees 24. XI 2007).

Peaaegu kõik arvustajad on maininud Vaapo Vaheri sõbrasuhet Ardi Liivesega ning tunnustanud sellest johtuvat mehetegu, et Vaher on Liivesest nii mahuka uurimuse kirjutanud. Liivesega jõudsin pisut tutvuda minagi, nii et millalgi 1987–1988 innustas ta mind tulema kõrvalasuvasse tühja korterisse talle naabriks. Korter oli hiigelsuur ning Liivese idee vaid sulaselge utopia.

Hiljem maabus aga ta naabriks või pigem nagu allüürnikuks Vaapo Vaher, kes hõivas mitmeks aastaks Liivese korteri kohale ehitatud pisikese töötoa. Kahel mehel oli ühiseid harrastusi ning sõbrunemine läks hõlpsasti. Siiski olid need juba aastad, kui Ardi Liives oli nii teatrilavadelt kui ka kirjandusest taandumas või taandunudki – töötuba ei läinudki enam kuigi palju vaja. Aga Vaapo Vaheri kätte jäid kirjaniku surma järel ta päevik ja rohked muud dokumendid, nii et need tuligi kuidagi ära kasutada. Ja seda on Vaapo Vaher kenasti teinud.

Nagu ütleb monograafia pealkiri, oli Liivese puhul tegu omaaegse *Wunderkind*’i, ENSV näitekirjanduse viljakaima esindaja, aga siiski mitte geeniuse või suure kirjanikuga. Nii ei olegi Vaher võtnud oma deskriptsiooni objektiks mitte ainult Liivese loomingut ja elukäiku, vaid pea kogu nõukogudeaegse Eesti kultuuriloo: kirjanduse, teatri, opereti ja muusika, aga ka kultuurilise seltskonnaelu – kõik selle, millega Liives oma elu jooksul kokku puutus ja milles osales.

Rohkesti ja pikalt on tsiteeritud 1940.–1960. aastate kirjandus- ja teatrikriitikat, mitmesuguste kunstinõukogude ja kirjanduskoosolekute protokolle, isegi kunagise Tartu NAK-i omi.

Seda on autor teinud ilmse mõnu ja isegi sadistliku rõõmuga, sest üks me tea, mida tol ajal umbes räägiti ja mis sõnavara kasutati, aga ikkagi on vapustav veerida, mida keegi hiljem neid aegu unustada püüdnud suurkujugi on jõudnud suust ja sulest välja ajada.

Pealegi pole meil Ilmar Talve moodi kirjutatud sõjajärgse Eesti kultuurilugu, olemasolevad teatri- ja kirjanduslood on kirjutatud oma põhiosas valmis neil aegadel, mil stalinistlikke aastaid püüti unustada või ei saadudki ausalt käsitleda. Vaapo Vaheri monograafia on ses suhtes nüüd lausa entsüklopeedilise väärtusega – 1341 viidet pole ilmaasjata.

Jah, tänase päeva seisukohalt on Ardi Liivese looming ise paraku rängalt roostetanud kraam. Andrus Kivirähk oma arvustuses „Sõber päästab sõbra” (Äripäev 26. I 2008) nendib, et „Liives oli heas mõttes käsitöoline”.

Ma pole näitekirjandusega kuigivõrd kursis, ei tunne selle töö tehnoloogiat ega sisu, ka mitte Liivese kogu mahukat dramaturgiloomingut näidenditest libretode ja kuuldemängudeni, aga teatriga tihedalt suhtleva Kivirähki hinnangut tuleb vist uskuda.

Kõrvalseisjana võin vaid imestada, kui vähe jääb draamaloomingusse alles näidendi autorit. Kes kõik talle nõu ei anna, kes kõik ei nõua ühe või teise tekstidetaili või isegi näidendi idee muutmist. Eriti muidugi neil kümneidel, millest jutt. Lavastajad ja parteitöötajad niikuinii, aga siis veel igasugu ja kõigekarvalised kunstinõukogud, tsensorid ja vist isegi ninakamad ja tähtsamad näitlejad. Selleks kõigeks ei ole tõepoolest vaja mitte niipalju loomeinimese inspiratsiooni ja annet, vaid pigem sõnakuuleliku ja võimeka käsitöölise paindlikkust.

Ning tundub, et seesugust paindlikkust Liivesel jagus. Jagus teatrite paraad- ja tagauste tarvis, napsitundideks nendega, kellest töö ja leib sõltus.

Liives polnud kärkija ega pörkija nagu Rannet, kes vajadusel tõi mängu oma sõbrasuhted kõige tumedamate jõududega, hirmutades lavastajaid ja teatreid. Liives pole jätnud ka järele ideoloogilisi häbiteoseid nagu mitmed ta nimekamad kolleegid-kirjanikud – Liivese teemad olid rahvalikumad ja lihtsamad. Mingis mõttes meenutab ta tolleaegsete kommunaalkarikaturistide (Piho, Ohlau, Kallas ja kes nad kõik olid) pehmet satiiri ja naljavaest naljatamist. Aga tüli tuli nendegi asjadega, sellest on Vaheri monograafias korduvalt juttu.

Kivirähk nimetab Vaapo Vaheri raamatu žanri „sõbra jutustuseks”, Ilmar Palli on aga tähele pannud, et Liivest kergitamata, aga teda ka materdamata tegeleb Vaher suures osas „ajastu rooskamisega” (Maaleht 13. XII 2007).

Ning detailse, groteskse ja värvika ajastupildi eest saabki Vaapo Vaher arvustajatelt rohkem kiita kui Liivese portreteerimise eest. Sest nagu öeldud: noorematele põlvedele ei ütle ju Liivese nimi suurt midagi. Veidemann ja Palli muidugi mäletavad, aga nemadki ei räägi Liivesest palju midagi, ikka ajastu üldpildist, sest see on Vaheril tõesti huvitavaks või intrigeerivaks kirjutatud.

On omaette portreed mitmest mehest, nagu Boris Kõrver („Borka”), Kaarel Ird, Egon Rannet, Raimond Kaugver („Raim”) ning lühemalt veel mõnestki. On juttu Liivese perekonnast, õpetajatest, naistuttavatest, teatrite ja loomeliitude siseelust, on monograafilised käsitlused Liivese olulisemate lavateoste saamis- ja lavastamislugudest, kuuldemängudest, romaanidest, ajakirjanikutööst jms. Tõnu Kaalep on öelnud, et Vaapo Vaheri kirjapandu on „väga isiklik, ramedastiilne ja erapoolik”, ent see olevat nii teose väärtus kui ka puudus (Eesti Ekspress 14. XII 2007).

Üldiselt pole ükski arvustaja mööda pääsenud Vaapo Vaheri stiilist. Kõige

põhjalikumalt on tema stiilinäiteid tsiteerinud, analüüsinud ja nende üle pahandanud Jan Kaus Sirbis (7. XII 2007).

Vaapo Vaheri stiil on hindajate ja solvunute hambusse jäänud ennegi – meenutatagu Maimu Bergist kirjutatud lugu Loomingus, mis ärritas eriti Sirje Kiini.

Vaapo Vaher on oma räme- ja jäme-stiilist arendanud isesuguse firmamärgi, mis kõige selgemalt tuli esile ajalehes KesKus töötades. Tunnistan, et pole minagi selle stiili jumaldajate hulgas, eriti ärritav on mingi kraadelik ja justkui omamehelik nimetarvitus: Borka, Raim jt. Kusjuures Utt ja Ird ja Rannet on kindlalt perekonnanimedega. Mine võta kinni, mis loogika siin toimib!

Vägisõnatsemine omaaegsete tüüpide ja ilmingute puhul mulle siiski päris närvidele ei käi, on ju autor oma teose liigitanud väljavabandavalt „esseistlikuks”. See väljavabandav alapealkiri näitab aga, et Vaapo Vaher ei ole kaugegtki igas seltskonnas ja olukorras räuskaja ja ropendaja, ta hakkab alles kirjutades sellesse omaloodud rämehooli sisse elama ning läheb aeg-ajalt lausa arusaamatu joovastusega hoogu. Liives võis ju mõnikord otsesõnaliselt toriseda, aga ta oli siiski teise ajastu ja stiili mees.

Võib-olla just Ardi Liivese enda pisut kenitleva ja vahel isegi lipitseva kõnelaadi tõttu on Vaheri keskus'ilik laad

häiriv. Selle asemel et hoogsad väljendid annaksid tekstile hoogu ja mahlakust, hakkavad nad kohati lugemisejooksu pidurdama ja häirima.

Mis siis ikkagi kokkuvõttes on? Vaapo Vaheri tänuväärne hiigeltöö materjaliga, arhiivide ja ajakirjandusega. On suur ja sürrealistlikkuseni värvikas ajastupilt mitme aastakümne kohta, palju sõnasõnalist dokumentalismi. On ühe omapärase ja mitmekülgse literaadi portree ning elulugu. Ning on ühe kirjandusuuri ja isiklik, erapoolik, kuid erudeeritud deskriptsioon, kus pole kasutatud isegi mitte õlivärve, rääkimata akvarellidest, vaid keemiapoe valmispentaftaale, -alküüde ja -nitrosid. Olgu pealegi, lugedes igav küll ei hakka! Sest, nagu juba öeldud – ega puhtalt ja ainult Ardi Liivesest poleks tänapäeval enam huvitavat monograafiat saanudki kirjutada. Ei olnud Liivesel ei oma teemat, stiili ega kontseptsiooni – ta oli tõesti viljakas kõigesööja ning -tegija. Ei olnud ta päriselt ei võimu ega vaimu poolel, pigem selline nõukogudeaegne töökas ärimees. Rahvale ta tüki tavaliselt meeldisid oma lihtsuse, pisukese satiiri ja mõne lahja nalja tõttu. Kriitikud teda ei armastanud, aga ega kriitikud pole kunagi ka honorari maksnud.

Igatahes on Vaapo Vaheri töö olnud selle kõrval mahukas, omapärane, huvitav ja oluline.

ANDRES LANGEMETS

KIRJANDUSEST ISIKLIKU AJALOONI

Mall Jõgi. Ajaloo ja argipäeva ees. Artikleid ja mälestusi. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2008. 328 lk.

Mall Jõe raamat „Ajaloo ja argipäeva ees” on juba teine teos, mille ilmumine seostub autori kuuekümnenda sünnipäevaga. Esimene oli möödunud aastal

valminud intervjuude kogumik „Kõnelejad”, kuhu on kogutud intervjuud eesti kirjanike ja teadlastega aastatest 1979–2006. „Ajaloo ja argipäeva ees” rõhuasetus on kirjandusel, seostades kirjanikust ajalooa nii pealkirja, käsitletavate autorite kui ka tekstide laadi kaudu. Tegelikult on raamatusse kogutud

eriilmelised kirjutised: artiklid, retsensioon ja mälestused. Seetõttu mõjub see pisut haralisena, sest mälestused ja kirjanduskriitika on küllaltki erinevad žanrid ja tavaliselt neid samade kaante vahel ei avaldata. Selline koostamis-põhimõte tekitab ka küsimuse, kas ei leidunud piisavalt kirjandust käsitlevaid tekste, mis kogumina andnuksid välja raamatu mõõdu? Ka mälestusi oleks saanud välja anda eraldi raamatuna ja sel juhul oleksid need võinud olla palju pikemad ning üksikasjalikumad. Praegusel kujul ei pääse mälestuslikud kirjutised mõjule just raamatu kirjanduskriitilise rõhuasetuse tõttu.

On muidugi mõistetav, et andes välja kirjanduskriitika kogumikku, peab nõukogude ajal kirjutatud tekstid tänapäevase lugeja vaatenurgast kriitiliselt üle vaatama ning mõned kõrvale jätma. Ühelt poolt tuleb arvestada, millised kirjutised on raamatusse võtmiseks piisavalt head, ja teisest küljest pidada silmas, kui võrd on tekst mõistetav väljaspool oma aja konteksti. Nõukogude aja raamistikus loodud tekstide puhul on see küllaltki oluline, ja mitte ainult ideoloogilisest aspektist. Tolleaegne nn ridade vahele kirjutamine ei pruugi teistsuguses ühiskondlik-poliitilis-kultuurilises kontekstis enam kuigivõrd toimida ega olla sellise tähendusega, mis osutuks ajale vastupidavaks ja lugeja jaoks huvitavaks ning tähendusrikkaks. Autoril tuleb seega asuda ka lugeja positsioonile ja suhestada oma aastataguseid kirjutisi tänapäevaste diskursustega.

Seetõttu võib eeldada, et artiklite valikusõel on olnud tihe, seda enam, et raamatut lugedes on märgata, et autor on artikleid hiljem lisatud joonealuste kommentaaride näol kaasajastanud. Nende eesmärk on suhestada teksti nüüdisajaga, anda lugejale vajalikke orientiire või osutada teksti teistsugustele tõlgendusvõimalustele. Näiteks Mats Traadi loomingut käsitlevas artiklis

„Ajaloo ja argipäeva ees” (esmakordselt ajakirjas Looming 1986, nr 11) peab autor vajalikuks kommenteerida üksik-inimese elusaatuse käsitleste puudumist 1980. aastate teaduskirjanduses 2006. aasta perspektiivist: „Aeg on muutunud. Praegu kogutakse meil hoolega elulugusid ja ka ajaloolaste uurimustes on prantslaste Annaalide koolkonna mõjul suurenenud huvi üksikisiku saatuse vastu ajaloosündmustes” (lk 32). Iseküsimus on, kui võrd suudavad sellised hiljem lisatud kommentaarid raamatusse valitud tekste ajakohastada, sest umbes pool kirjutatust jääb siiski aastatesse 1977–1986. Ülejäänud tekstid on kirjutatud juba taasiseseisvumisajal, perioodil 1990–2007. Ainus esmakordselt ilmunud tekst on autori määratlust kasutades „mälestuste mälestused” ehk omalaadne laiendatud suguvõsa- ja kogukonnakroonika pealkirjaga „Kaks perekonda (pluss üks) Karja kihelkonnast”.

Autori saatesõnad raamatu algul määratlevad raamid, milles tuleks järgnevaid tekste tõlgendada. Märksõnadeks on argipäev ja ajalugu, mälu ja mäletamine, mis ongi raamatusse koondatud artiklite ühendavateks teemadeks: „Kuidas kirjanik näeb ja kujutab möödunud aegu, mida me ise mäletame oma elust ja lähedastest” (lk 7). Samuti kuulub mäletamise juurde unustamine: ”Praeguseks oleme unustanud hoopis rohkem oma kaugema ja ka lähema mineviku kirjandusest. Oleme nagu tahtnud teatud asju oma mälestustest kustutada” (lk 7). Kuigi autor väidab, et ta raamat pole siiski unustatud kirjanduse meeldetuletamine, arvab ta samas ka vastupidi kas või juba seetõttu, et mitmed käsitletud kirjanikud, nagu Aadu Hint ja Egon Rannet, pole tänapäeval enam aktuaalsed. Ometi peab ta näiteks Aadu Hinti oluliseks eesti romaanikirjanikuks, kes on loonud meelde jäävaid karaktereid ja kujutusi rannarahva elust või püüdnud olude kiuste midagi ära öelda ka ridade vahelt (lk 7).

Käsitletud autorite ring ulatub Eduard Vildest ja Jaan Krossist Egon Ranneti, Aimée Beekmani, Ivar Grünthali ja Bernard Kangroni. Tekstid on jaotatud tsüklitesse pigem sisulise haa-kuvuse kui põhjalikkuse järgi: läbiseigi on nii pikemad ajakirjaartiklid kui ka lühikesed visandlikud ajalehetekstid. Sellised on näiteks kirjutised Aadu Hindist, Rein Salurist või ühe raamatu-näituse ülevaade pealkirjaga „Käsikirjad ei põle, aga raamatud unustatakse”. Täenduslikud on ka tsüklite pealkirjad: „Ajaloo võlus”, „Aja kaja”, „Inimeseks olemise väärikus”, „Möödunud meenutamas ja otsimas”.

Mida saame siis teada käsitletavate kirjanike loomingust? Avalooks valitud artikkel Jaan Krossi ajaloolistest romaanidest toob esile nende ajaloolise vaatepunkti kaasaegsuse ning Krossi ajalookäsitluse põhjalikkuse, rõhutades, et „Kirjanik on oma romaanidega ära teinud mitme suure uurijategrupi – sektori või instituudi – töö...” (lk 17). Väide, et Krossi romaanid annavad rohkem teadmisi ajaloost kui ajalooõpikud, pole iseenesest uus, vaid kuulub pigem tavateadmisenäitena igasuguse Krossi-käsitluse juurde. Autor vaatleb aga Krossi ajalookirjutust lähemalt, romaanide kesksete tegelaste kaudu, analüüsides nende karakterikujutust ja probleeme, mis teostes nende kaudu esile tuuakse. Kokkuvõtvalt leiab autor, et Kross on oma teostes jälginud rahvuseks saamise protsessi, jõudes välja ka rahvuseks olemise probleemistikuni.

Ka „Mats Traat on eelkõige Eesti ajaloo kirjanik”, nagu väidab autor (lk 30). Sellest vaatenurgast käsitleb ta nii Traadi luule- kui ka proosaloomingut. See 1986. aastal kirjutatud artikkel annab hea ülevaate Traadi loomingust, sisaldades ka pisut kriitikat oma ajastu kohta. Nii väidabki autor otsesõnu: „Kõige saatuslikum praeguses maaelus on arvatavasti tööd tegeva inimese katastroofiline allakäik” (lk 42). Muidu-

gi jääb see kriitika pigem inimtüüpi arvustavale tasandile, puudutamata nähtuse sotsiaalseid põhjuseid, ent säärast kriitikat poleks toona niikuinii saanud avaldada. Mööda ei ole mindud ka Traadist kui nn naisteromaanide autorist, tuues sedakaudu esile Traadi teoste retseptiooni erinevuse eesti ja soome lugejate puhul. Samas tunnustab autor, et tema jaoks pole päriselt selge, miks „Inger” omal ajal Eestis nii ebalemissi vastu võeti.

Naistemaatikaga seostub ka 1983. aastal kirjutatud artikkel naisest Aimée Beekmani loomingus. Tänahest vaatenurgast võiks seda teemat kindlasti teistsugusena lahti mõtestada nii muutunud ajastu kui ka tähtsuse tõttu, mis tänapäeval sootemaatikale on omistatud. Mall Jõgi analüüsib Aimée Beekmani naistegelasi kui teatava naisetüübi esindajaid: need on iseseisvad, emantsipeerunud naised, kes on harjunud ise otsustama ja oma otsuste eest vastutama, kuigi need otsused on sage-li radikaalsed ja drastilised. Samal ajal jälgivad nad maailma vaikides, altkulmu põrnitsedes. Nende naiste otsuste „hirmuäratav ratsionaalsus” ei ole aga alati seotud intellektuaalsusega ja see sunnib Mall Jõge autorile ette heitma keskendumist igapäevasele eluolule, kitsale argieluringile: „Tegelaste intellektuaalsetel huvidel või ametitel ei ole Aimée Beekmani romaanides (nagu üldse kogu meie praeguses naistekesk-ses kirjanduses) tegelikult kuigi palju avaldumisruumi, sest liiga palju on need naised hädas oma elu ja selle korraldamisega” (lk 105). Argielu kujutamise käsitlemine probleemina iseloomustas laiemaltki tollast nn olmekir-jandusega seotud diskussiooni, viidates kõrge ja madala kujutamiskiivi vastan-dusele ning kriitikute ootustele kirjan-duse suhtes.

Huvitavat lugemist pakub ka Egon Ranneti romaani „Kivid ja leib” valmi-mist käsitlev artikkel. Fakti, et kirjani-

ku peateos valmis põhiosas alles pärast tema surma, interpreteeritakse maailmakirjanduse kontekstis ainulaadsena. Põhjalikult vaadeldakse romaani valmimislugu, Egon Ranneti realiseerimata jäänud plaane ja kirjaniku abikaasa Vaike Ranneti osa romaani II osa kirjutamisel. Võrreldakse romaani I ja II osa ning analüüsitakse teose laadi muutumist. Tuuakse esile ka küsitavusi romaani kujutusviisi puhul. Näiteks on Mall Jõe arvates problemaatiline toonase kirjanduselu kujutamine, kus kirjandusinimesi nähakse põhjendamatult satiirilises valguses. Ka 1955. ja 1956. aasta kultuuriatmosfäärist saab romaani põhjal „väga ebamäärase ja kummalise ettekujutuse” (lk 144). Romanis kujutatu ja tegelikult olnu vastuolu asetab romaani kriitilisse valguses: „Nüüd, aastaid hiljem, peaks omaaegset kujutama ikka teisiti, üldistavamalt kui tookord, sündmuste keerises” (lk 146). Ent tänasest perspektiivist vaadatuna võiks küsida, kas kirjandus ikka peab kajastama tegelikust sellisena, nagu see oli, või on esteetiline kujutamiski pigem sellisest realismi nõudest sõltumatu, sest kirjanikul on õigus ise valida oma vaatepunkti ja väljenduslaadi. Nõukogude ühiskonnas teenis realistliku kujutamiski eelistamine peamiselt ideoloogilisi eesmärke. Samal ajal ei tähenda ju ka realism tegelikkuse reprodutseerimist, vaid eelkõige tegelikkuse illusioo-

ni loomist, millel ei pruugi suurt ühist olla reaalse tegelikkusega.

Pikemalt käsitleb Mall Jõgi veel Bernard Kangro loomingut, millele on pühendatud kolm kirjutist, neist kaks kirja vormis. Tundubki, et Kangro looming on olnud autorile kuidagi eriliselt inspireeriv ja lähedane. Pagulasautoritest leidub kirjutisi veel Ivar Grünthali ja Pedro Krusteni loomingust.

Raamatu viimane osa koosneb peamiselt mälestustelaadsetest kirjutistest, puudutades nii kultuuriajalugu (meenutused ajakirjast Mana) kui ka isiklikku ajalugu (mälestused lapsepõlvest) ning lõpetades omalaadse suguvõsakroonikaga.

Mõnes mõttes tunduvad nõukogude ajal kirjutatud käsitlused huvitavamad kui raamatu hilisemad, juba vabas Eestis loodud tekstid, sest esimeste tihe seotus oma aja kontekstiga tekitab nüüdsest perspektiivist vaadatuna mitmesuguseid resonantse, vajadust vastu vaielda või lahata probleemi teise nurga alt. Need tekstid toovad esile ka selle, kui võrd on muutunud arusaamad kirjandusest ja selle seostest laiemast ühiskondliku kontekstiga, mis ju ise samuti on teisenenud. Tervikuna annab raamat hea ettekujutuse Mall Jõe tööst kirjandusuuri ja -kriitikuna, tuues lugeja ette läbilõike kolme aastakümne loomingust.

EVE ANNUK

SOOME KOHANIMERAAMAT

Suomalainen paikannimikirja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskusten julkaisuja 146. [Helsinki:] Karttakeskus, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, [2007]. 592 lk.

Soome Kodumaa Keelte Uurimiskeskuse (Kotimaisten kielten tutkimuskes-

kus) ja Kaardikeskuse (Karttakeskus) väljaandel on aastal 2007 ilmunud suur tervet Soomet kattev kohanimeraamat. Autorkonna eesmärgiks on olnud teha loetav ja samal ajal usaldusväärne nimeraamat nii laiale lugejaskonnale kui ka nimeuurijaile, keeleteimetajaile, õpetajaile, üliõpilasile.

Soomes pärineb kohanimeraamatu idee juba XIX sajandist. 1862. aastal saatis G. E. Eurén Soome Kirjanduse Seltsile (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) kirja, milles põhjendas kohanimede sõnaraamatu vajadust. Seltsis arutati korduvalt sõnaraamatu küsimust, kuid ei jõutud ühisele arvamusele selle eesmärgi ja mahu suhtes. Aastal 1896 tegi E. N. Setälä ettepaneku esitada vana kirjakeele sõnaraamatus „kõik need nimed, mis sisaldavad etümoloogiliselt arusaadavaid soomekeelseid sõnu”, etümoloogiliselt selgitamata nimedest oleks tulnud kaasa haarata häälikulooliselt märkimisväärsed nimed.

Aegade jooksul on kohanimeraamatu küsimus Soomes ikka ja jälle esile tõusnud. Niisuguse raamatu algidee oli tekkinud soome rahvuluse laineharjal ja kavandatavas teoses nähti teetähist soome rahvuse kujundamisel, Soome ajalosse süvenemisel ning soome keele arendamisel. Tookord kavatseti käsitleda ainult soomekeelseid kohanimesisid.

Teoks saanud kohanimeraamat esitab Soome kesksimate paikade soome-, rootsi- ja saamikeelseid kohanimesisid ning nende tausta. Vastava haardega kohanimeraamatud on juba varem ilmunud Norras 1976. aastal („Norsk stadnamleksikon”), Taanis aastail 1981–1983 ja 1994 („Dansk Stednavnleksikon” ja „Stednavneordbok”) ning Rootsis 2003. aastal („Svenskt ortnamnslexikon”).

„Suomalainen paikannimikirja” sisaldab 3800 nimeartiklit (märksõnu koos viidetega üle 4700) ja viis lühikest ülevaateartiklit. Üldtutvustav „Lukijalle” („Lugejale”) raamatu toimetusel (peatoimetaja Sirkka Paikkala, toimetusekretär Eeva-Liisa Stenhammar, toimetajad Pirkko Mikkonen, Ritva Liisa Pitkänen, Peter Slotte) juhatab raamatu sisse. Toimetusel on õnnestunud haarata kohanimeraamatu töösse suurem seltskond asjatundjaid nii onomastikute hulgast kui ka teistelt keeletea-

duse aladelt. „Kirjan taustaa, rajaus ja rakenne” („Raamatu taust, ainepiiritus ja struktuur”) esitab lühidalt siingi valgustatud tausta, käsitletavate nimede valikukriteeriumid, tähtsamad allikad, nimeartikli struktuuri ja tutvustab ka kasutatud kirjatüüpe. Artikkel „Paikannimien etymologisesta tutkimuksesta Suomessa” („Kohanimede etümoloogilisest uurimisest Soomes”) Sirkka Paikkala sulest on üliülevaatlik kokkuvõtte sellest tööst, eraldi peatutakse kohanimede kogumise ja nimeuurimistöo algusel. Jussi Iltaneni ja Tiina Manni-Lindqvisti lühiartikkel „Karttojen ja liikenteen paikannimetc” („Maa kaartide ja teedevõrgu kohanimed”) pöörab peale põhikaardinimede tähelepanu teekaartide nimedele ja teeviitadel olevaile kohanimedele. Toni Suutari „Peruskartan nimet Aabrahaminkarilta Öövedenkankaalle” („Põhikaardi nimed Aabrahaminkarist kuni Öövedenkankaani”) suunab lugejat mõtisklema kohanimede hulga üle (aastal 2007 oli Soome põhikaardil 807 107 nime, neist soomekeelseid 722 055, rootsikeelseid 74 820, põhjasaami nimesid 5821, inarisaami nimesid 4258 ja koltasaami nimesid 153), nimetiheduse üle põhikaardil (keskmiselt 2,06 nime ruutkilomeetril, merealasad kaasa arvatud) ja mõnede kohanimede arvukuse üle põhikaardil. Soome põhikaardi 722 055 soomekeelsest kohanimest on ainunimesid 192 276, s.o nende puhul ei ole kaardil olevate kohanimede hulgas teist täpselt samasugust nimekuju. Soome põhikaardil on kõige korduvald nimesid *Koivula*, *Mäkelä* (kumbagi rohkem kui 2000), *Peltola*, *Rantala*, *Ahola*, *Kuusela*, *Mäntylä*, *Lehtola*, *Niemelä*, *Hakala*, *Heikkilä*, *Ojala*, *Mattila* (igäüht rohkem kui 1000), *Uusitalo*, *Rauhala*, *Anttila*, *Jokela*, *Koivumäki* (igäüht üle 900), seega korduvad eeskätt talunimed. Loodusnimedest on arvukaimalt esindatud *Isosuo*. Muudest loodusobjektide nimedest on levi-

nuimad näiteks metsanimed *Palokangas* ja *Hirsikangas*, mäenimedest *Palomäki*, *Palovaara*, *Palokallio*, neemenimedest *Pitkäniemi*, *Kiviniemi*, *Kallioniemi*, *Mustaniemi*, järvenimedest *Saarijärvi*, *Pitkäjärvi*, *Kivijärvi* jne. Toni Suutari peatub veel kaardinimede struktuuril ja kakskeelsete alade kohanimedel. Kakskeelseilgi aladel on elanikud, nii soomlased kui ka rootslased vanasti kasutanud iga koha kohta vaid ühte nime, olgu siis soome- või rootsikeelset. Vaid kesksematel paikadel olid nimed nii soome kui ka rootsi keeles. Sagedamini oli see häälikuline mugandus, harvemini tõlkelaen. Soome nimeplaneerimise põhimõte on tänapäeval see, et vana algupärast nimevara kasutatakse ka teises keeles ilma kunstlike tõlgete ja mugandusteta. Kui rootsikeelsetest nimedest on Soome põhikaardil soomekeelne vaste vaid mõnel protsendil nimedest, siis Põhja-Soome saamikeelsetest kohanimedest on soomekeelne vaste paljudel, enamasti tõlkelaen või mugandus. Toni Suutari toob ära ka ainukese nime, mis on Soome põhikaardil viies keeles: *Inari*, rootsi *Enare*, põhjasaami *Anár*, inarisaami *Aanaar*, koltasaami *Aanar*.

Niisuguse kohanimeraamatu puhul on olnud väga oluline probleem nimevalik. Soome Kodumaa Keelte Uurimiskeskuse nimearhiivi kogudes on Soome alalt 2,3 miljonit soome- ja saamikeelset kohanime ja Soomerootsi Kirjanduseltsi (Svenska litteratursällskapet i Finland) kogudes 370 000 rootsikeelset kohanime. Raamatusse on valitud kohanimed nende objektide tähtsuse või muu tuntuse järgi, mitte nimede harulduse ega laia leviku järgi. Lisatud on siiski kohanimed, mille kohta on asjatundjailt sageli küsitud või mis võiksid laiemalt huvi pakkuda. Esitatavate kohanimede hulk on korrelatsioonis rahvaarvuga: tihedamalt asustatud Lõuna-Soomest on nimesid rohkem. Üldjoontes on piirdutud suuremate maastiku-

mete nimedega, linnade, linnaosade, valdade ja külade nimedega, kultuuriajalooliste paikade nimedega.

Nimeartikleid on kirjutatud kokku 30 autorit, kelle initsiaalid on antud vastava nimeartikli järel. Artiklis on märgitud koha liik, asukoht valla ja maakonna täpsusega ning on esitatud nime varasemaid kirjapanekuid, kohanime ajalugu (algupärane objekt, nime teekond tänapäeva), nime keeleline seletus ehk nimes tõenäoliselt sisalduvad sõnad ning nimeandmisprintsip. Näiteks soomekeelne linnanimi *Tammisaari* on õige hiline nimi, alguse saanud ajakirjandusest (Suometar) ja on osaline tõlkelaen rootsikeelsest nimest *Ekenäs*. Veel XIX sajandil kasutasid soomlased rootsi keelest mugandatud linnanime *Eeknäsi*. Märknime *Virolahti* puhul mainitakse, et see on vald samanimelise lahe kaldal ja et see oli juba 1370. aastal koguduse nimi kujul *Werelax*. Samast nimekobarast on artiklis mainitud veel *Virojoki* ja *Virojärvi*. Seevastu Helsingi asupaiga soomekeelne nimi *Vironniemi* tuleb kirjas esile alles 1908. a. Rootsikeelisel alal oli see nimi *Estnäs*. Ida-Uusimaal Porvoos on eeslinn ja küla *Eestinmäki* (rootsi *Estbacka*), mis on ametlikuks nimeks saanud 1970. aastatel, kui rootsikeelsele külanimedele anti soomekeelseid rööpnimesid.

Vajaduse korral viidatakse ka teistele nimeartiklitele, näiteks märknime *Turku* juurest märknimele *Åbo*, mõlemast on raamatus omaette artikkel. Põhimõte on olnud, et erikeelsetest nimedest kirjutatakse omaette nimeartikkel, kui nimed on eri päritolu. Kui üks nimi on teise tõlge või mugand, siis on märknimi soomekeelne ja teiskeelset nime käsitletakse samas nimeartiklis.

Kõige lõpus nimeartikli all on allika- viide või -viited.

Nimeartiklid on järjestatud alfabeetiliselt. Enamasti on märksõnaks praeguse ortograafia järgi kirjutatud koha-

nimi, väiksemal hulgal on kirjutatud artikleid ka liigisõnadest (käsitletud on 93 liigisõna), mis võiksid lugejaile olla võõrad kas keele tõttu (*träsk* 'järv' või *duoddar* 'tundur'), kohalikust murdesõnavarast pärimise tõttu (*luoma* 'jõeharu', *eno* tähenduses 'suur jõgi, peajõgi', soome põhjamurretes saami laen), või ainult kohanimedes säilinud kuju või tähenduse tõttu (*laksi* 'laht', *salo* 'suur metsane saar').

Liigisõnade levikust on koostanud kontuurkaardid Toni Suutari.

Raamatu lõpus on alfabeetiline register kohanimedest, mis ei ole märkinimed, kuid esinevad nimeartikleis, ja peamärknimede nimekiri valdade kaupa. Kirjanduse loetelu hõlmab 20 lehe-

külge, millele lisandub üks lehekülg illustratsioonide allikaloendit.

Teos „Suomalainen paikannimikirja” on rikkalikult illustreeritud kaardiväljavõtete ja piltidega.

Ka Eestis plaanitakse kogu maad katva kohanimeraamatu koostamist. „Suomalainen paikannimikirja” võiks olla selles töös suureks eeskujuks. Soomlaste nimeraamat on valminud kadestama panevalt lühikese ajaga, seda enam, et teos ei ole üksnes varasema nimetöö kokkuvõte, vaid pakub ka uusi etümoloogiaid ja seletusi.

MARJA KALLASMAA